

**ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԽԱՌՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԵՎ
ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԽՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ
ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՎՐԱ**

ԱԿՄԵԼ ՊՈՏՈՍՅԱՆ, ՎԱՀԱՆ ՊՈՏՈՍՅԱՆ

ՀՀ գյուղական տարածքների տնտեսական զարգացումն ու առաջընթացը պայմանավորված են փոխադարձորեն կապված բնաաշխարհագրական, ագրոարտադրական, սոցիալ-ժողովրդագրական, տարածաշրջանային և այլ գործոններով:

Հոդվածում կատարվել են ՀՀ ժամանակակից գյուղական տարածքների և նրա գլխավոր տարրի՝ գյուղական տարաբնակեցման զարգացման ագրոարտադրական նախադրյալների վերլուծություն և գնահատում: Վեր են հանվել գյուղական տարածքների և տարաբնակեցման զարգացման գործընթացներում առկա հիմնախնդիրները:

Բանալի բառեր - *գյուղական բնակչության խտություն, գյուղական բնակավայր, գյուղական տարածք, գյուղատնտեսական համախառն արտադրանք, զարգացման հիմնախնդիրներ*

Ներածություն: Քաղաքային բնակավայրերից դուրս ընկած ամբողջ բնակելի տարածքն իր բնական և մարդու կողմից վերափոխված լանդշաֆտներով, բնակչությամբ և բնակավայրերով ընդունված է անվանել գյուղական տարածքներ:

Աշխարհի երկրների մեծ մասում գյուղական բնակավայրերի (տարածքների) առաջացումն ու զարգացումը անմիջականորեն պայմանավորված է գյուղատնտեսական արտադրությամբ: Բացառություն չէ նաև ՀՀ-ն, որտեղ գյուղական բնակավայրերի ավելի քան 95 %-ի հիմնական տնտեսական գործառույթը գյուղատնտեսությունն է, իսկ մնացածներում այն ունի նշանակալից բաժին: Հանրապետության ուրբանացման մակարդակը 64 % է: Միայն մայրաքաղաքին բաժին է ընկնում ՀՀ բնակչության 36.6 %-ը, բնակչության թվով առաջին յոթ քաղաքներում է ապրում երկրի քաղաքային բնակչության 76 %-ը, իսկ Ամասիայի, Աշոցքի, Արագածի և Բաղրամյանի տարածաշրջաններում չկան քաղաքային բնակավայրեր: Բացառությամբ Սյունիքի, Լոռու, Կոտայքի և Շիրակի մարզերի՝ մնացածների ուրբանացման մակարդակը 50 %-ից ցածր է, իսկ գյուղական բնակչության բացարձակ թվով առաջատար Արարատի (184.6 հազ.), Արմավիրի (181,6) Գեղարքունիքի (161.5) և Ա-

րագաճոսնի (97.9 հազ.) մարզերում քաղաքաբնակների տեսակարար կշիռը տատանվում է 21.5 % -ից (Արագածոտն) 31.2 %-ի (Արմավիր) միջև:

Բերված փաստերն ապացուցում են, որ ուրբանացման խիստ օջախայնության պատճառով ՀՀ տարածքային և այլ կարգի ռեսուրսների օգտագործման, յուրացման և դրանց տնտեսական արդյունավետության բարձրացման գործում նշանակալից տեղ և դեր ունեն գյուղական տարածքներն ու բնակավայրերը: Վերջիններիս զարգացումը և տնտեսական առաջընթացը պայմանավորված են փոխադարձաբար կապված բնաաշխարհագրական, ագրոարտադրական, սոցիալ-ժողովրդագրական, տարածաշրջանային և այլ գործոններով: Թվարկվածների մեջ, անշուշտ, գյուղական տարածքների զարգացման և առաջընթացի համար առաջնային դեր ունեն **գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը և գյուղական բնակչության խտությունը**, արտադրատնտեսական գործունեություն իրականացնելու համար նախադրյալների առկայությունը (տարածքի ներուժայնությունը) և արտադրատնտեսական գործունեության պատկերը: Հետևաբար՝ այս կամ այն տարածքում առանձին գյուղական բնակավայրերի և դրանց համախմբի՝ գյուղական տարաբնակեցման զարգացման գործընթացներում առանձնապես կարևոր է վերը նշված գործոնների վերլուծությունը. գործոններ, որոնք նշանակալից դեր ունեն ինչպես գյուղական ամբողջ տարաբնակեցման, այնպես էլ նրա առանձին հատվածների և բնակավայրերի սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործում:

Հետազոտության արդյունքները: ՀՀ-ում ագրոկլիմայական ռեսուրսների խիստ բազմազանության պատճառով ՀՀ գյուղական բնակավայրերի գյուղատնտեսական արտադրության ուղղությամբ մասնագիտացման և զարգացման նկատելիորեն մեծ տարբերություններ կան: Հանդիպում են արտադրական մասնագիտացման քսանից ավելի ուղղություններ¹: Շատ բնակավայրերում գյուղատնտեսության բազմազան ճյուղերի առկայությունը պատճառ է դառնում դրանց ամենատարբեր զուգորդությունների:

ՀՀ գյուղական տարածքների զարգացման բնատնտեսական ներուժը հողային ֆոնդն է, որից 20442.9 քառ.կմ-ը կամ տարածքի 68.7 %-ը գյուղատնտեսական նշանակության հողերն են²: Դրանց 51.4 %-ը բաժին է ընկնում արոտավայրերին, 21.8 %-ը՝ վարելահողերին, 5.9 %-ը՝ խոտհարքներին, 1.8 %-ը՝ բազմամյա տնկարկներին, 19.1 %-ը՝ այլ հողերին³:

¹ Տե՛ս **Ա. Պոտոսյան**, Հայաստանի Հանրապետության գյուղական բնակչությունը և բնակավայրերը, Եր., 2017, էջ 172-178:

² Տե՛ս ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով 2020 (այսուհետև՝ ՀՄԵ 2020), էջ 307-308: <https://www.armstat.am/am/?nid=82&id=2324>

³ Տե՛ս ՀՀ վիճակագրական տարեգիրք, 2020 (այսուհետև՝ ՀՎՏ 2020), էջ 343, <https://www.armstat.am/am/?nid=586&year=2020>

2021 թ. տարեսկզբի դրությամբ ՀՀ գյուղական բնակչության բացարձակ թիվը 1067.7 հազ. էր⁴, կամ գյուղական բնակավայրերում էր ապրում ՀՀ բնակչության ավելի քան 36 %-ը: 2015-2019 թթ. ՀՀ գյուղատնտեսության համախառն արդյունքը միջին հաշվով կազմել է 895.74 մլրդ դրամ և 2019 թ. 2015-ի համեմատությամբ նվազել է 92.1 մլրդ դրամով⁵: 2019 թ. բնակչության գյուղացիական տնտեսություններին բաժին էր ընկնում երկրի գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 97.1 %-ը, մնացածը առևտրային կազմակերպություններին:

2019 թ. նշված ցուցանիշներն ունեին հետևյալ պատկերը. բնակչության տնտեսություններ՝ 93.8 %, առևտրային կազմակերպություններ՝ 6.2 %⁶: Թեև հինգ տարում ՀՀ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքում բնակչության տնտեսությունների մասնաբաժինը նվազել է 3.3 %-ով, այդուհանդերձ գյուղացիական տնտեսությունները եղել և մնում են երկրի գյուղատնտեսական արտադրանքի հիմնական արտադրողները, ինչը նշանակում է նաև, որ ՀՀ գյուղական տարածքների տնտեսական զարգացման հիմնական բազան եղել և դեռևս մնում է գյուղատնտեսությունն իր երկու հիմնական ենթաճյուղերով:

Քանի որ ՀՀ-ում գերիշխում է գյուղական տարաբնակեցման գյուղատնտեսական տիպը, ուստի գյուղերի տնտեսական զարգացման և գյուղական տարաբնակեցման մեջ տեղի ունեցող գործընթացներում առաջնային դեր ունի գյուղական տարածքների ապահովվածությունը գյուղատնտեսական հողատարածքներով, մասնավորապես՝ վարելահողերով և դրանց որակական հատկանիշներով: ՀՀ գյուղական մեկ բնակչին բաժին է ընկնում 1.9 հա գյուղատնտեսական հողատարածք, իսկ ապահովվածությունը վարելահողերով՝ 0.42 հա է (տե՛ս աղ. 2): ՀՀ գյուղական տարածքների ապահովվածությունը գյուղատնտեսական հողատարածքներով ըստ մարզերի շատ տարբեր է: Այդ ցուցանիշով առավել բարձր ապահովվածություն ունեն Սյունիքի և Վայոց ձորի մարզերը, դրանց հաջորդում են Լոռու, Շիրակի, Արագածոտնի և Գեղարքունիքի մարզերը (տե՛ս աղ. 2): Հարկ է նկատել, որ Սյունիքի և Վայոց ձորի մարզերին բաժին է ընկնում ՀՀ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի համապատասխանաբար 6.9 %-ը և 2.5 %-ը: Երկու մարզին միասին բաժին է ընկնում հանրապետության գյուղատնտեսական հողատարածքների շուրջ 24.3 %-ը, սակայն տալիս են երկրի գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի ընդամենը 9.4 %-ը (տե՛ս աղ. 1): Նշված մարզերում գյուղատնտեսական հողատարածքների այդպիսի մեծ չափաբաժնի համեմատ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքում համեմատաբար փոքր չափաբաժինը

⁴ Տե՛ս ՀՀ մշտական բնակչության թվաքանակը 2021 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, Կիճակագրական տեղեկագիր (այսուհետև՝ ՎՏ 2021), [armstat.am/am/mtd= 82@id=2380](http://armstat.am/am/mtd=82@id=2380) էջ 3:

⁵ Տե՛ս ՀՀ ՎՏ 2020, էջ 3:

⁶ Տե՛ս ՀՄԵ 2020, էջ 344:

պայմանավորված է մի շարք գործոններով: Դրանց թվում հատկապես կարևոր են ագրոկլիմայական ռեսուրսները, գյուղատնտեսության ինտենսիվացման հնարավորությունները և տեղային այլ գործոններ:

Աղյուսակ 1

ՀՀ մարզերի գյուղատնտեսական համախառն արտադրանքի շարժընթացը գյուղական բնակչության մեկ շնչի հաշվով 2015-2019 թթ. (ընթացիկ գներով, հազար դրամ)*

	Գ/տ** համախառն արտադրանքը գյուղական բնակչության մեկ շնչի հաշվով			
	2015 թ.	2017 թ.	2018 թ.	2019 թ.
ՀՀ	784.6	779.4	715.6	744.8
Ք. Երևան	9.7	9.8	11.2	9.7
Արագածոտն	986.2	882.2	917.6	810.0
Արարատ	739.4	673.1	673.1	689.4
Արմավիր	985.2	1013.2	978.5	985.7
Գեղարքունիք	831.7	755.4	729.5	696.8
Լոռի	801.5	874.9	826.2	781.0
Կոտայք	527.9	636.6	636.9	618.2
Շիրակ	1064.1	1000.0	1000.0	920.1
Սյունիք	1504.4	1380.0	1421.5	1332.6
Վայոց ձոր	642.6	734.0	692.5	665.6
Տավուշ	628.4	554.2	551.2	524.8

ՀՀ առանձին շրջաններ, պայմանավորված տարածքի մակերևույթի բարձրաչափական նիշերի մեծ տարբերություններով, հորիզոնական և ուղղաձիգ մասնատվածությամբ, կլիմայական պայմաններով, հողատիպերով և բնաաշխարհագրական այլ գործոններով, առանձնաձև են ագրոկլիմայական ռեսուրսների որոշակի ներուժով: Դրա օգտագործման հնարավորությունները նախ և առաջ պայմանավորված են տվյալ տարածքի սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակով, ավելի կոնկրետ՝ տարածքի յուրացվածության աստիճանով: Այս իմաստով մեծ դեր ունի տարածքի բնակեցվածության աստիճանը կամ գյուղական բնակչության խտությունն ըստ հողատարածքների և վարելահողերի: ՀՀ մարզերի՝ ըստ գյուղատնտեսական հողատարածքների և վարելահողերի գյուղական բնակչության խտության ցուցանիշների և հանրապետության գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքում առանձին մարզերի մասնաբաժինների ցուցանիշների համադրումից պարզ է դառնում, որ դրանց միջև կա ուղղակի կապ (տե՛ս աղ.1, 2, 3): Որքան մեծ են գյուղական բնակչության խտության նշված ցուցանիշները, այնքան բարձր է տվյալ մարզի մասնաբաժինը ՀՀ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքում, և հակառակը: Օրինակ, Սյունի-

* Աղյուսակը կազմած է ՎՏ 2020 (էջ 344) և ՎՏ 2021 (էջ 3-7) տվյալների հիման վրա:

** գ/տ – գյուղատնտեսական հողատարածք:

քի և Վայոց ձորի մարզերն ունեն հանրապետությունում գյուղատնտեսական հողատարածքների և վարելահողերի հաշվով համեմատաբար ցածր խտություն, և դրան համապատասխան էլ ցածր է նաև այդ մարզերի մասնաբաժինը ՀՀ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքում (տե՛ս աղ. 2, 3):

Աղյուսակ 2

ՀՀ գյուղական տարածքների զարգացման ագրոարտադրական նախադրյալների հիմնական ցուցանիշները (2020 թ.)^{*}

ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը	Մեկ բնակչին բաժին ընկնող գ/տ հողատարածքը (հա)	Մեկ բնակչին բաժին ընկնող վարելահողը (հա)	Գյուղական բնակչության խտությունն ըստ գ/տ հողատարածքի (մարդ/կմ ²)	Գյուղական բնակչության խտությունն ըստ մասնահողերի	Մարզի գ/տ հողատարածքների բաժինը ՀՀ-ում	Մարզի վարելահողերի բաժինը ՀՀ-ում
Արագածոտն	2.2	0.55	45	181	10.7	12.1
Արարատ	0.85	0.16	118	615	7.6	5.6
Արմավիր	0.53	0.22	187	441	4.7	9.2
Գեղարքունիք	2.14	0.50	48	197	16.9	18.3
Լոռի	2.90	0.48	35	207	12.3	9.4
Կոտայք	1.36	0.33	74	296	7.6	8.4
Շիրակ	2.2	0.82	45	123	10.3	17.0
Սյունիք	5.95	0.97	14	100	15.0	9.9
Վայոց ձոր	6.04	0.5	17	201	9.3	3.5
Տավուշ	1.58	0.36	63	274	5.4	5.7
Երևան					0.2	0.2
ՀՀ միջինը	1.9	0.42	52	240	100.0	100.0

Հետևաբար, ՀՀ գյուղատնտեսական համախառն արտադրանքում Սյունիքի և Վայոց ձորի մարզերի՝ իրենց զբաղեցրած գյուղատնտեսական հողատարածքների համեմատաբար մեծ չափաբաժնի (24.3 %) համեմատ փոքր տեսակարար կշիռը ՀՀ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքում (ՀՀ-ում գյուղատնտեսության ինտենսիվ զարգացման դեռևս ցածր մակարդակի պայմաններում) մեծապես պայմանավորված է նաև տարածքի յուրացվածության համեմատաբար ցածր աստիճանով կամ գյուղական բնակչության փոքր թվաքանակով, ինչպես նաև գյուղերի փոքր մարդաքանակով: ՀՀ գյուղատնտեսական հողատարածքների մոտ մեկ քառորդը զբաղեցնող այս երկու մարզում ապրում է ՀՀ գյուղա-

^{*} Աղյուսակը կազմված է ՀՄԵ 2020 (էջ 307-398) և ՎՏ 2021-ի տվյալների հիման վրա:

կան բնակչության ընդամենը 7.1 %-ը: Սյունիքի գյուղերում մարդկանց միջին թիվը կազմում է 351 (Կապանում՝ 133, Մեղրիում՝ 160), Վայոց ձորում՝ 780: Առաջին դեպքում այդ ցուցանիշը ՀՀ միջինին զիջում է 3.7 անգամ (Կապանում՝ 9.7), երկրորդում՝ 1.6 անգամ⁷:

Աղյուսակ 3

ՀՀ-ում գյուղատնտեսական նշանակության հողերի և գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի բաշխվածությունն ըստ մարզերի և Երևան քաղաքի (2014-2019 թթ.)⁸

Մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով	բաժինը ՀՀ տարածքից %	Գ/տ հողատարածքների բաժինը ՀՀ ընդհանուրից, 2014-2019 թթ. միջինը	Վարելահողերի բաժինը ՀՀ ընդհանուրից, 2014-2019 թթ. միջինը	Բաժինը ՀՀ գ/տ համախառն արտադրանքի մեջ				Գյուղական բնակչության մասնաբաժինը ՀՀ-ում, 2014-2019 թթ. միջինը
				2014	2016	2018	2019	
Արագածոտն	9.3	10.7	12.1	10.1	9.9	10.2	9.3	9.2
Արարատ	7.0	7.6	5.6	14.4	15.4	14.0	14.9	14.1
Արմավիր	4.2	4.7	9.2	17.7	20.0	19.9	20.9	16.7
Գեղարքունիք	18.8	16.9	18.3	18.1	12.7	13.2	16.1	14.9
Լոռի	12.9	12.3	9.5	7.5	7.9	8.2	8.0	8.4
Կոտայք	7.0	7.6	8.4	6.1	6.9	8.2	8.3	10.6
Շիրակ	9.0	10.3	17.6	11.1	11.6	11.0	10.4	9.2
Սյունիք	75.1	15.0	9.9	7.1	7.4	7.1	6.9	4.2
Վայոց ձոր	7.8	9.3	3.5	2.2	2.5	2.5	2.5	3.0
Տավուշ	9.1	5.4	5.7	4.6	4.5	4.4	4.4	6.7
Երևան	0.7	0.2	0.2	1.1	1.2	1.3	1.2	-
Ընդամենը	100.0	100.0	100.0	100	100.0	100.0	100.0	100.0

Նշված մարզերում գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի փոքր մասնաբաժինները պայմանավորված են նաև մեկ այլ կարևոր հանգամանքով: Դա այդ մարզերի գյուղատնտեսական ընդհանուր հողատարածքների մեջ վարելահողերի ցածր տեսակարար կշիռն է (14,4 և 8.2%) (տե՛ս աղ. 2): Դրանց միասին բաժին է ընկնում ՀՀ վարելահողերի ընդամենը 13.4 %-ը, կամ գյուղատնտեսական հողատարածքների չափաբաժնից 1.8 անգամ պակաս (տե՛ս աղ. 3):

⁷ Տե՛ս ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով 2020, էջ 389, 395-396:

⁸ Աղյուսակը կազմված է թիվ ՀՄԵ 2020 (էջ 307-398) և ՎՏ 2021-ի տվյալների հիման վրա:

Աղյուսակ 4

Գյուղատնտեսական հիմնական մշակաբույսերի ցանքատարածքները ՀՀ-ում, 2015-2019 թթ. (1000 հա և %-ով)*

	թվերով			տոկոսներով		
	2015	2017	2019	2015	2017	2019
Ամբողջ ցանքատարածքները	337.5	294.5	227.9	100	100	100
Հացահատիկային և հատիկաընդդեմային մշակաբույսեր	193.1	155.2	121.2	57.2	52.7	53.2
Տեխնիկական մշակաբույսեր	3.1	2.5	1.6	0.9	0.9	0.7
Կարտոֆիլ	27.8	25.3	20.5	8.3	8.6	9.0
Բանջարեղեն	28.4	28.3	20.6	8.4	9.6	9.0
Բոստանային մշակաբույսեր	6.8	6.8	4.3	2.0	2.3	1.9
Կերային մշակաբույսեր	78.2	76.3	58.6	23.2	25.9	25.7

Աղյուսակ 5

Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի համախառն բերքը և բերքատվությունը ՀՀ-ում (2015-2019 թթ., հազ. տ.)**

	2015	2017	2019	Բերքատվությունը g/1 հա		
				2015	2017	2019
Համախառն բերքը 1000 տ, հացահատիկ և հատիկաընդդեմ	601.5	302.5	198.7	31.3	19.8	16.9
որից ցորեն (աշ. և զար.)	362.7	176.4	112.6	33.4	21.8	19.6
ծխախոտ	1.5	1.1	0.9	26.0	23.6	24.8
կարտոֆիլ	607.7	574.4	404.1	217.8	214.9	199.2
բանջարեղեն	1007.6	861.0	621.6	334.0	286.3	265.0
բոստանային մշակաբույսեր	286.8	216.8	128.0	422	319	298
պտուղ և հատապտուղ	371.1	361.6	290.6	103.0	93.5	76.2
խաղող	309.2	210.0	217.5	188.2	141.4	146.1

ՀՀ առանձին մարզերի գյուղական տարածքների և դրանց զար-

* Աղյուսակը կազմած է ՀՎՏ 2020 (էջ 348) տվյալների հիման վրա:

** Աղյուսակը կազմած է ՀՎՏ 2020 (էջ 352) տվյալների հիման վրա:

զացման ագրոարտադրական նախադրյալների վերաբերյալ ընդհանրական պատկերացում են տալիս թիվ 2, 3, 4 աղյուսակներում բերված տվյալները: Վերջիններիս վերլուծությունը և տարբեր ցուցանիշների համադրումը թույլ են տալիս եզրակացնել, որ գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման ժամանակակից մակարդակի պայմաններում գյուղական տարածքների ագրոարտադրական զարգացման համար առավել բարենպաստ հնարավորություններ ունեն Արմավիրի և Արարատի մարզերը: Սրանց բաժին են ընկնում ՀՀ գյուղատնտեսական հողատարածքների 12.3 %-ը, վարելահողերի 14.8 %-ը, սակայն տալիս են գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի մոտ 36 %-ը (2019 թ.): Սրանք հանրապետությունում առանձնանում են նաև գյուղական բնակչության համեմատաբար մեծ թվով (ՀՀ գյուղական բնակչության 34.3 %-ը) և գյուղերի առավել մեծ մարդաքանակով (տես աղ. 3): Գյուղերի միջին մարդաքանակը դրանցում միասին 2021 թ. կազմել է 1936, որը ՀՀ միջինից ավելի է շուրջ 1.7 անգամ:

ՀՀ գյուղատնտեսական հողատարածքների շուրջ 17 %-ը և վարելահողերի ավելի քան 18 %-ը բաժին են ընկնում Գեղարքունիքի մարզին: Մարզի ընդհանուր տարածքի մոտ 85 %-ը գյուղատնտեսական նշանակության հողերն են, իսկ դրանց մեջ վարելահողերը կազմում են մոտ 24 %: 2021 թ. մարզին բաժին էր ընկնում ՀՀ գյուղական բնակչության ավելի քան 15 %-ը: Գյուղական տարածքների ագրոարտադրական զարգացման նման ցուցանիշների պայմաններում 2019 թ. մարզը ապահովել է ՀՀ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 13.2 %-ը, ընդ որում՝ 2014-2019 թթ. այդ ցուցանիշը նվազել է տոկոսային 4.9 կետով, իսկ բացարձակ ցուցանիշը՝ մոտ 17 %-ով (տես աղ. 3): Դա նշանակում է, որ մարզն ունի գյուղական տարածքների զարգացման մեծ ներուժ, որը դեռևս լիարժեքորեն չի օգտագործվում:

Վարելահողային տարածքների բարձր մասնաբաժնով Գեղարքունիքից հետո երկրորդը Շիրակի մարզն է (17.6 %), որին բաժին է ընկնում ՀՀ գյուղատնտեսական հողատարածքների 10.3 %-ը, և այն տալիս է հանրապետության գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 10.5-11.6 %-ը: 2015-2019 թթ. մարզի գյուղատնտեսական համախառն արտադրանքի բացարձակ ցուցանիշը նվազել է 20.8 մլրդ դրամով կամ շուրջ 19 %-ով (տես աղ. 3):

Հանրապետության և առանձին մարզերի գյուղատնտեսական համախառն արտադրանքի ծավալների 2015-2019 թթ. ցուցանիշների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ գյուղական տարածքների զարգացման ագրոարտադրական ներուժը ՀՀ-ի մասշտաբով նվազել է 9.7 %-ով կամ 92.1 մլրդ դրամով (տես աղ. 1): Բացի Արմավիրի, Կոտայքի և Վայոց ձորի մարզերից (որոնցում նշված ժամանակամիջոցում գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի ծավալը մնացել է գրեթե նույնը կամ կրել է ոչ մեծ փոփոխություններ), մնացած բոլոր մարզերում գյու-

ղատնտեսության համախառն արտադրանքի ծավալը նվազել է. Արագածոտնում՝ 20.3, Սյունիքում՝ 14.5, Շիրակում՝ 19, Գեղարքունիքում՝ 17, Արարատում՝ 7.6, Տավուշում՝ 19.6 %-ով: Հարկ է նկատել, որ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի ծավալի նվազել է բուսաբուծության ոլորտի հաշվին: 2015-2019 թթ. նվազել է 139.1 մլրդ դրամով կամ 25.3 %-ով (550.0-ից 410.9 մլրդ դրամ): Իսկ անասնաբուծության ոլորտում այդ ընթացքում համախառն արտադրանքի ծավալը աճել է 11.9 %-ով (տե՛ս աղ. 6):

Աղյուսակ 6

ՀՀ գյուղատնտեսական համախառն արտադրանքի (մլրդ դրամ և տոկոսներով) բաշխվածությունը ըստ ճյուղերի և տնտեսությունների (2015-2019 թթ., %-ով)

	2015 թ.	2017 թ.	2019 թ.
Ընդամենը	945.4	908.6	853.3
այդ թվում՝ Բուսաբուծություն	550.0	469.3	410.9
Անասնաբուծություն	395.4	439.3	442.4
Առևտրային կազմակերպություններ՝			
Բուսաբուծություն	27.8 / 2.9 %	32.1	52.7 / 6.2 %
Բուսաբուծություն	2.3	5.2	13.9 / 26.4 %
Անասնաբուծություն	25.5 / 91.7%	26.9	38.8 / 73.6 %
Բնակչության տնտեսություններ, այդ թվում՝			
Բուսաբուծություն	917.6	876.5	800.6 / 93.8 %
Բուսաբուծություն	547.7 / 59,7 %	464,1	397.0 / 49.6 %
Անասնաբուծություն	369.9 / 40.3 %	412.4	406.6 / 50.4 %

Աղյուսակ 7

Գյուղատնտեսական կենդանիների և թռչնի գլխաքանակը ՀՀ-ում, հազ. գլուխ (2016-2019 թթ.)^{*}

	2015 թ.	2017 թ.	2019 թ.
ԻսԵԿ	688.6	655.8	571.9
Կովեր	313.9	296.0	254.0
Ոչխարներ և այծեր	745.8	727.1	638.3
Իսոզեր	142.4	175.5	197.9
Ձիեր	11.4	10.6	10.7
Թռչուններ	4145.8	3814.2	4152.1

2015-2019 թթ. ՀՀ-ում գյուղատնտեսական հիմնական մշակաբույսերի ցանքատարածքները նվազել են 109.6 հազ. հա-ով (337.6-227.9) կամ 32.5 %-ով: Մասնավորապես, կարտոֆիլի ցանքատարածքները կրճատվել են 7.3 հազ. հա-ով, հացահատիկային և հատիկալընդէնային մշակաբույսերինը՝ 71.9 հազ. հա-ով, բանջարեղենինը՝ 7.8 հազ. հա-

^{*} Աղյուսակը կազմած է ՀՎՏ 2020 (էջ 344) տվյալների հիման վրա:

^{**} Աղյուսակը կազմած է ՀՎՏ 2020 (էջ 375) տվյալների հիման վրա:

ով, բուստանային մշակաբույսերինը՝ 2.5 հա-ով, կերային մշակաբույսերինը՝ 19.6 հազ հա, տեխնիկական մշակաբույսերինը՝ 1.5 հազ. հա-ով (տե ս աղ. 4): Գյուղատնտեսական հիմնական մշակաբույսերի ցանքատարածքների նվազումն իր հերթին հանգեցրել է նաև դրանց համախառն բերքի նվազմանը: 2015 թ. համեմատ 2019 թ. բանջարեղենի համախառն բերքը նվազել է 386 հազ. տ-ով (1007.6 – 621.6) կամ 38.3 %-ով, բուստանային մշակաբույսերինը՝ 158.8 հազ.տ-ով (286.8 -128) կամ 55,4 %-ով, պտղի և հատապտղի ծավալը՝ 86.5 հազ.տ-ով կամ 22.9 %-ով, խաղողինը՝ 91,7 հազ. տ-ով կամ 29,7 %-ով (տե ս աղ. 5): Այդ ամենն անշուշտ իր ազդեցությունն է թողնում գյուղական տարածքների տնտեսական զարգացման, մասնավորապես՝ գյուղացիական տնտեսությունների եկամտաբերության, ի վերջո՝ գյուղերի տնտեսական զարգացման և առաջընթացի վրա:

Հանրապետության գյուղական տարածքների զարգացման համար առանձնահատուկ նշանակություն ունեն նաև անասնապահության զարգացումը և այդ ոլորտում մթերատվության բարձրացումը: 2015-2019 թթ. ՀՀ-ում ԽԵԿ-ի գլխաքանակը նվազել է 116.7 հազ.-ով կամ 16.9 %-ով, կովերի գլխաքանակը՝ 59.9 հազ-ով կամ ավելի քան 19 %-ով, մանր եղջերավորներինը՝ 107.5 հազարով կամ շուրջ 14.4 %-ով (տե ս աղ. 7): Կովերի գլխաքանակի այդպիսի նվազման պատճառով կաթի արտադրությունը 2015-2019 թթ. նվազել է 60.7 հազար տոննայով (8.3 %), իսկ միայն 2017-2019 թթ.՝ 90.3 հազար տոննայով (11.9%): Խոզաբուծության և թռչնաբուծության մեջ թեև կա բացարձակ ցուցանիշների որոշակի աճ, սակայն վերջիններս քիչ կապ ունեն գյուղական տարածքների հետ և տեղաբաշխված են հիմնականում Երևանի կամ այլ բնակավայրերի մոտակա տարածքներում:

Չնայած սակավահողությանը՝ մեր երկիրն ունի գյուղատնտեսության զարգացման հսկայական ներուժ, սակայն ոլորտի մարտահրավերներն ու խնդիրները թույլ չեն տալիս օգտագործել զարգացմանը նպաստող բոլոր հնարավորությունները⁸: Եթե 2018 թ. դրությամբ Հայաստանում գյուղատնտեսությունում 1 զբաղվածի տարեկան արտադրողականությունը (ստեղծված ավելացված արժեքը) 5.393 ԱՄՆ դոլար է, Դանիայում՝ 62.894 դոլար, Իսրայելում՝ 2017 թ. 94.454 դոլար: Մեկ կովի տարեկան կաթնատվությունը ՀՀ-ում 2615 կգ է, այնինչ ԵՄ երկրներում միջին տարեկան ցուցանիշը 7000 կգ է, մասնավորապես՝ Դանիայում՝ 9595 կգ, Իսրայելում՝ 12.000 կգ: ՀՀ-ում ցորենի բերքատվությունը 2018 թ. կազմել է 28 ց/հա, որը շուրջ 6 ց-ով պակաս է համաշխարհային միջինից՝ 34 ց/հա⁹:

Հայաստանում 445.6 հազ. հա վարելահողերից 2018 թ. նպատա-

⁸ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության ոլորտի տնտեսական զարգացումն ապահովող հիմնական ուղղությունների 2020-2030 թվականների ռազմավարություն, <https://mineconomy.am/page/1467>

⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

կային օգտագործվել է ընդամենը 242.8 հազ. հա-ն կամ 54.8 %-ը, որը բավականին ցածր ցուցանիշ է սակավահող երկրում: Դրանք չեն մշակվում տարբեր պատճառներով¹⁰: 2018 թ. ՀՀ-ում ոռոգվող են համարվում 154.9 հազար հա հողեր կամ գյուղատնտեսական հողերի ընդամենը 7.6 %-ը: Ոռոգվող վարելահողերը և բազմամյա տնկարկները կազմում են մշակվող վարելահողերի և բազմամյա տնկարկների 31.9 %¹¹:

Հայաստանում գյուղատնտեսական տեխնիկայի վիճակի ու տեխնիկական միջոցների սարքաշինության մակարդակը շուրջ 82 % է: Տեխնիկայի շուրջ 90-93 %-ը 1976-1991 թթ. ԽՍՀՄ արտադրության են՝ բարոյապես և ֆիզիկապես մաշված:

Եզրակացություն:

1. ՀՀ տարածքային և այլ կարգի ռեսուրսների օգտագործման գործում նշանակալից տեղ և դեր ունեն գյուղական տարածքներն ու բնակավայրերը: ՀՀ գյուղական տարաբնակեցումն առավելապես գյուղատնտեսական է, և գյուղական տարածքների ու բնակավայրի տնտեսական զարգացման հիմքը համարվում է գյուղատնտեսական արտադրությունը,

2. ՀՀ գյուղական տարածքների տնտեսական զարգացման գործընթացներում առաջնային են դրանց ապահովվածությունը գյուղատնտեսական հողատարածքներով, ինչպես նաև գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը,

3. ՀՀ գյուղական տարածքներն ունեն գյուղատնտեսական հողատարածքներով և վարելահողերով ապահովվածության մեծ տարբերություններ, և գյուղատնտեսության ինտենսիվացման ժամանակակից մակարդակի պայմաններում դրանց տնտեսական զարգացման համար առանձնապես կարևոր է նաև տարածքի բնակեցվածության (յուրացվածության) աստիճանը՝ գյուղական բնակչության խտությունն ըստ գյուղատնտեսական հողատարածքների և վարելահողերի, ինչպես նաև գյուղական բնակավայրերի մարդաքանակը,

4. առաջիկա տարիներին հանրապետության մարզերի մեծ մասում գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի բացարձակ և հարաբերական ցուցանիշների նվազումը կարող է էականորեն խոչընդոտել դրանցում գյուղական տարածքների տնտեսական զարգացումը, ինչպես նաև նվազեցնել տարածքային և գյուղատնտեսական հողատարածքների օգտագործման աստիճանը,

5. գյուղատնտեսական հողատարածքների ոչ լիարժեք օգտագործումը, առանձին մշակաբույսերի ցանքատարածքների կրճատումը և համախառն բերքի ցուցանիշների նվազումը սակավահող մեր երկրում ազդեցություն է թողնում գյուղական տարածքների տնտեսական զար-

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղը:

¹¹ Տես նույն տեղը:

գացման, գյուղացիական տնտեսությունների եկամտաբերության, ի վերջո՝ գյուղերի տնտեսական, կոմունալ-կենցաղային և սոցիալ-մշակութային ծառայությունների զարգացման վրա,

6. ՀՀ պետական, մարզային և տեղական ինքնակառավարման մարմինների առաջնահերթ խնդիրներից մեկը պետք է լինի գյուղական տարածքներում ագրոարտադրական գործունեության արդյունավետությունը բարձրացնելը՝ գյուղատնտեսությունը ինտենսիվացնելը, որը կմեծացնի ՀՀ գյուղական տարածքների յուրացվածության աստիճանը, կամրապնդի բնակավայրերի զարգացման տնտեսական բազան և կնպաստի գյուղերի սոցիալ-տնտեսական առաջընթացին:

AKSEL POTOSYAN, VAAN POTOSYAN – *Влияние валового сельскохозяйственного продукта и плотности сельского населения на развитие сельских местностей Республики Армения.* – Экономическое развитие сельских территорий Республики Армения обусловлено взаимосвязанными природно-географическими, агропроизводственными, социально-демографическими, региональными и другими факторами.

В статье даны анализ и оценка агропроизводственных предпосылок для развития современных сельских территорий страны и сельского расселения как их главного элемента. Подняты существующие проблемы в процессах развития сельских территорий и расселения.

Ключевые слова: *плотность сельского населения, сельские поселения, сельская местность, предпосылки сельскохозяйственного производства, проблемы развития*

AKSEL POTOSYAN, VAHAN POTOSYAN – *The Influence of Rural Population Density and Gross Agricultural Production on the Development of RA Rural Areas.* – The economic development and progress of RA rural areas are conditioned by natural-geographical, agro-productive, socio-demographic, regional, and other interconnected factors.

The article analyzes and evaluates the agro-production preconditions for the development of modern rural territories of the country and rural settlements as the main element. It also revealed current problems of rural areas and settlement pattern development procedures.

Key words: *rural population density, rural settlements, rural areas, gross agricultural production, development problems*